

УДК 371.135:81

В. І. ОДАРЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент

А. Ю. КОРОБОВА

Комунальний заклад “Харківська гуманітарно-педагогічна академія”
Харківська обласна рада

САМОКОНТРОЛЬ ЯК КОМПОНЕНТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті проаналізовано поняття “самоконтроль” у психолого-педагогічних дослідженнях. Охарактеризовано актуальність формування у студентів здатності до самоконтролю. Розкрито сприятливі умови для формування самоконтролю.

Ключові слова: самоконтроль, форми самоконтролю, уміння самоконтролю, професійний розвиток студента, майбутні вчителі.

Із здобуттям Україною незалежності освіта стала власною справою українського суспільства. Розбудова системи освіти, її докорінне реформування має стати основою відтворення інтелектуального потенціалу народу, виходу вітчизняної науки на світовий рівень.

Чинна в Україні система освіти перебуває в кризовому стані, що виявляється в невідповідності знань запитам особистості, суспільним потребам і світовим стандартам, у спотворенні цілей і функцій освіти. Тому завданнями реформування освіти є формування освіченої, творчої особистості; виведення професійної освіти України на рівень розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад. Одним із важливих положень Болонського процесу є орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути застосовані й практично використані на користь усієї Європи. Тому сьогодні особливого значення набуває створення умов для розвитку особистості студентів, їх самореалізації.

Одним із напрямів удосконалення професійної підготовки у вищому навчальному закладі є організація зусиль студентів і їхнього керівництва для формування своєї особистості, тобто підготовка їх до професійного самоуправління, одними з функцій якого є самоконтроль і самооцінка.

Зрозуміло, що процеси самоконтролю та самооцінки не можна відокремити від процесу контролю, це сторони єдиного процесу розвитку особистості. Перетворення студента в дійсного суб'єкта навчальної діяльності пов'язано з оволодінням ним дій контролю й оцінювання, з умінням здійснювати їх стосовно себе, самостійно, без допомоги й впливу викладача.

У наш час прийнято вважати, що школа є пасивним відображенням рис сучасного суспільства й навіть слугує для відтворення основних його характеристик. І це відповідає дійсності. Фактично єдиним видом діяльності, представленим у сучасній школі, як в учнів, так і вчителів, є виконав-

ська діяльність. З іншого боку, на зміну цьому погляду приходять твердження, що школа є місцем проектування майбутнього суспільства.

Мета статті – обґрунтувати систему формування й розвитку самоконтролю як компонента пізнавальної діяльності студента, орієнтовану на реалізацію навчання в загальноосвітній школі.

Методологічною базою оновлення процесів навчання та виховання стала парадигма розвивальної варіативної освіти, що сприяє переходу суспільства від культури корисності до культури гідності [1, с. 9].

Лише при найактивнішому, творчому, моральному включенні людини в процес творення матеріальні цінності людського розуму можуть бути використані на благо. Саме тому в споконвічній боротьбі творчих і руйнівних сил, результат якої й визначає майбутнє, вирішального значення набувають духовні, моральні фактори [4, с. 17].

Отже, перед сучасною школою постає завдання “озброїти” учнів не тільки необхідними знаннями, а й способами оволодіння ними. Формування вмінь навчальної діяльності, зокрема вміння контролювати свої дії, є одним з пріоритетних завдань, від вирішення якого залежить удосконалення всього педагогічного процесу.

Ефективність педагогічної науки й практики визначають якістю сформованості особистості вчителя в процесі навчання у ВНЗ. Підготовка теоретично активного творчого вчителя – це той початок, який буде визначати успіх застосування нових систем знань і освоєння практичної діяльності вчителя. Розкриваючи пріоритетні напрями в підготовці майбутніх учителів початкових класів, необхідно виділити в них процес формування різних педагогічних умінь. Тільки вони визначають якість підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності.

На сьогодні проблема професійної підготовки студентів розглядають у різних аспектах. Розроблено теорію психофізіологічних особливостей праці вчителя, виявлено її наукові основи, сформульовано основні положення педагогічних здібностей, визначено структуру педагогічної діяльності.

Значний внесок у розкриття принципів формування особистості майбутнього вчителя зроблено педагогами Ю. П. Азаровим, Ю. К. Бабанським, Ф. Н. Гоноболіним, К. М. Левітаном та ін. Проблема формування в майбутніх учителів педагогічних умінь розглядали в своїх дослідженнях В. А. Крутецький, Н. І. Кузьміна, І. Т. Огороднікова. На важливість оволодіння педагогічними вміннями вказували Н. К. Крупська, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, В. А. Сластьонін, Т. С. Шацький та ін. Серед педагогічних умінь, на думку науковців, уміння самоконтролю є найважливішим, тому що отримання інформації щодо засвоєння знань, формування вмінь можливе при здійсненні контролю на всіх етапах оволодіння знаннями, вміннями та навичками.

У ході опрацювання педагогічної літератури було виявлено, що інформація, отримана в результаті цілеспрямованих спостережень як підсумок продуманої системи контролю, в якій мета, завдання та зміст контро-

лю стоять на першому місці, а форми (або його види) – на другому, відсутність необхідної інформації паралізує процес управління” [4; 5].

Оскільки діяльність учителя є творчою, вона пов’язана, насамперед, з мисленням і передбачає виконання нестандартних, нестереотипних функціональних операцій. Тому для того, щоб випускник вищого педагогічного закладу працював креативно, необхідно в процесі його підготовки формувати в ході діяльності не тільки стандартне сприймання, але й закладати основи для розвитку нестереотипного. Їх можна досягти лише шляхом використання різних засобів і методів самоконтролю, що сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів.

Сучасний випускник вищого педагогічного закладу потрапляє в умови обов’язковості реалізації розвивального навчання, яке неможливо здійснити без знань компонентів навчальної діяльності. Одним з них є самоконтроль під час процесу засвоєння знань, умінь і навичок.

Слід зазначити, що питання про те, в якій послідовності розкривати компоненти навчальної діяльності для самостійного виконання, що сприяє активізації пізнавальної діяльності, досі не вирішено. Але Д. Б. Ельконін вважає, що “раціональніше починати з формування самостійного контролю. Учні, насамперед, повинні контролювати один одного й самих себе”. Надаючи велике значення дії контролю в навчальній діяльності, дослідник припускав, що “саме він характеризує всю навчальну діяльність як керуючий самими учнями довільний процес” [5, с. 186]. Отже, уміння контролювати свою діяльність є найбільш істотною частиною практичної діяльності майбутнього вчителя.

На думку Г. П. Щедровицького, “причина систематичних помилок” полягає в тому, що учні бачать “об’єкти, з якими вони зустрічаються в процесі своєї діяльності, не так, як їм потрібно бачити, щоб правильно діяти. Очевидно, в ході навчання вони не зуміли виділити й засвоїти ту ідеальну дійсність, яка в кожному із цих випадків забезпечує безпомилкову діяльність” [5, с. 9].

Усвідомлення кожним студентом цілей вивчення навчального матеріалу, форм і методів своєї навчальної та практичної діяльності, умінь проводити самоконтроль сприяє, на наш погляд, зростанню самостійності й відповідальності за результати своєї праці.

Формування й розвиток самостійності, активності в навчально-пізнавальній діяльності з постійною діагностикою загального розвитку дитини вимагають підготовки вчителя, здатного на сучасному етапі аналізувати й оцінювати результати діяльності учнів. Це неможливо без використання самоконтролю як компонента пізнавальної діяльності.

Спираючись на вищезазначене, розкриємо проблему формування самоконтролю у студентів педагогічних закладів.

Самоконтроль є умовою адекватного психічного віддзеркалення людиною власного внутрішнього світу й об’єктивної реальності на основі когнітивних процесів, розвитку внутрішнього плану дій і рефлексії. Рівень

сформованості навичок самоконтролю значною мірою визначає усвідомленість засвоєння навчального матеріалу й розвиток здатності до саморегуляції. Численність механізмів самоконтролю підпорядкована ієрархічному принципу організації, відповідно до якого вони представлені на різних рівнях функціонування психіки – від реалізації окремих пізнавальних процесів до вибору мотивів поведінки.

Виділяють два види самоконтролю:

- афективний, при якому студент зосереджений на власних емоційних процесах і намірах;
- когнітивний, що базується на аналізі власних уявлень, думок і дій [4].

Оскільки в ході навчання самоконтроль розглядають як внутрішній механізм мовленнєвої діяльності, предметом вивчення й розвитку є когнітивний самоконтроль.

Головне призначення самоконтролю як інтегративного навчально-діяльнісного вміння полягає у визначенні мети діяльності, порівнянні власної навчальної діяльності зі зразком, своєчасному попередженні або виявленні помилок і їх корекції. Аналіз численних визначень самоконтролю показує наявність незмінної ознаки, а саме зіставлення своєї мовленнєвої діяльності з еталоном або зразком. Поняття еталону вчені трактують досить широко. Це може бути заданий результат дії або послідовність операцій і зміст основної дії. У науковій літературі спостерігають неоднозначність розуміння самої сутності самоконтролю, який визначають як:

- загальну характеристику особистості;
- форму реалізації й розвитку самосвідомості, ознаку критичності мислення, самодисципліни;
- компонент навчальної діяльності, який призначений для аналізу й регулювання її реалізації та результатів;
- уміння або навичку контролювати свою діяльність і виправляти помилки;
- метод саморегуляції поведінки, активізації навчання [4].

Усі визначення характеризують різні аспекти складного явища самоконтролю, який безпосередньо пов'язаний з різними когнітивними процесами та здібностями. Так, самоконтроль спирається на мислення та сприяє його розвитку. Успішність розвитку самоконтролю також залежить від таких психічних процесів, як пам'ять і увага. Саме в пам'яті мають зберігатися еталони, на зіставленні з якими власних мовленнєвих дій і базується самоконтроль студента. Формування вміння самоконтролю у студентів має суттєву особистісну значимість, оскільки сприяє усвідомленню процесуального характеру навчальної діяльності, що, в свою чергу, сприяє активізації їх навчально-пізнавальної діяльності.

Навчальному процесу самоконтролю притаманні функції: діагностувальна або контрольна-оціночна; коригувальна або регулювальна; розвивальна; виховна; функція організації та управління навчальною діяльністю.

Контрольно-оціночна та регулювальна функції відносяться не тільки до процесу й результату навчальної діяльності, а й до її планування. Відповідно, в ході самоконтролю оцінюють доцільність і ефективність: а) процесу виконання роботи; б) складеного плану дій; в) вже здійсненого регулювання [6, с. 124].

У аспекті етапів формування вміння самоконтролю розрізняють дві його форми: зовнішню, або усвідомлену, довільну; внутрішню, або автоматичну, мимовільну.

Саме автоматичний самоконтроль є кінцевою метою формування цього вміння. Така форма стає особистісною характеристикою студента й завдяки здатності навичок і вмінь до переносу реалізується постійно в навчанні в усіх видах мовленнєвої діяльності. Сформованість внутрішньої автоматичної мимовільної форми самоконтролю дає можливість реалізувати його на етапі прогнозування мовленнєвої діяльності, що призводить до зміщення акцентів у визначенні функцій, які можуть бути представлені в такому вигляді: прогнозуюча або плануюча функція, що полягає в формуванні у студентів уміння передбачати реальний результат своєї самостійної діяльності відповідно до визначеної мети й зон труднощів, а також уміння планувати свою діяльність з урахуванням таких зон труднощів; оціночна функція, яка пов'язана з формуванням у студентів вміння здійснювати самооцінку своєї діяльності; коригувальна функція для формування вміння вносити зміни в свою діяльність на основі самооцінки; виховна або розвивальна функція, спрямована на розвиток у студентів когнітивних процесів і здібностей (мислення, пам'яті, уваги, вміння виокремлювати головне в навчальному матеріалі тощо), самостійності й активності в здійсненні самоконтролю та саморозвитку.

Сформований самоконтроль як особистісна характеристика людини дає змогу на практиці реалізовувати одну з головних тенденцій сучасної педагогіки – освіти й самоосвіти протягом усього життя.

Таким чином, нами було висвітлено особливості формування самоконтролю як складника навчальної діяльності майбутніх педагогів у процесі навчання у ВНЗ. Під час подальших наукових розвідок нами планується дослідження механізмів взаємоконтролю під час навчальної діяльності майбутніх учителів.

Список використаної літератури

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: (Общедидактический аспект) / Ю. К. Бабанский. – Москва : Педагогика, 1977. – 256 с.
2. Баранник В. Самооцінка та її місце в структурі самосвідомості / В. Баранник // Соціальна психологія. – 2006. – № 3 17. – С. 95–101.
3. Бороздина Л. В. Что такое самооценка? / Л. В. Бороздина // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 4. – С. 99–101.
4. Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття). – Київ : Райдуга, 1994. – 61 с.
5. Дуранов И. М. Педагогика воспитания и развития личности учащихся / И. М. Дуранов, М. Е. Дуранов, В. И. Жернов, О. В. Лешер, – Магнитогорск, 1996. – 315 с.

6. Гласс Дж. Статистические методы в педагогике и психологии / Дж. Гласс, Дж. Стенли. – Москва : Прогресс, 1976. – 495 с.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2015.

Одарченко В. И., Коробова А. Ю. Самоконтроль как компонент познавательной деятельности будущих педагогов

Выполнен анализ понятия “самоконтроль” в психолого-педагогических исследованиях. Охарактеризована актуальность формирования у студентов способности к самоконтролю. Раскрыты благоприятные условия для формирования самоконтроля.

Ключевые слова: самоконтроль, формы самоконтроля, умение самоконтроля, профессиональное развитие студента, будущие учителя.

Odarchenko V., Korobova A. Self-control as a Future Teachers' Component of Learning

With the transformation of Ukraine into an independent state, education became a private matter of the Ukrainian society. The development of the education system, a radical reform should be the basis of reproduction of the intellectual potential of people, domestic science to the world level.

Active in Ukraine, the education system is in crisis, which is manifested in the discrepancy between the knowledge individual needs, community needs and international standards, the distortion of the purposes and functions of education. Therefore, the task of reforming education is to develop educated and creative personality; the removal of education in Ukraine to the level of developed countries of the world through radical reform of its conceptual, structural and organizational principles. One of the important provisions of the Bologna process is the orientation of higher education institutions on the final result: the knowledge and skills of graduates should be applied and practically used for the benefit of the whole of Europe. So, today the special importance is the creation of conditions for development of personality of students, the need for abilities to self-realization.

One of directions of perfection of professional training in higher educational institution is the organization of efforts of students and their leadership in the formation of their identity, i. e. to prepare them for professional government, one of whose functions is self-control and self-esteem.

Therefore, the scientific article analyzes the concept of “self-control” in psychological-pedagogical studies. Urgency to develop students ability to self-control and favorable conditions for its formation.

Key words: self-control, self-control forms, self-control skills, professional development of students, future teachers.